

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА У ПЕРІОД ВОЄННОГО ЧАСУ

СЛІНЬКО Тетяна - завідувачка кафедри, кандидатка юридичних наук, професорка кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

КОЗЬМІНА Юлія - студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ШАБЕЛЬНА Карина Вадимівна - студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 342. 4

DOI 10.32782/EP.2022.4.6

З початку проголошення незалежності наша держава обрала для себе євроінтеграцію як один з найкращих способів реалізації сучасних вимог суспільства, забезпечення ефективності державної політики і створення гнучкої системи захисту основних прав і свобод людини, а приведення їх до європейського стандарту – важливим етапом просування нашої країни вперед. Проте у зв'язку з початком збройної агресії Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 року в державі введено особливий правовий режим – воєнний стан, одним з наслідків запровадження якого виступає обмеження конституційних прав і свобод людини. З огляду на це на сьогодні питання захисту основних прав і свобод людини є основним.

У статті розглянуто основні причини прискорення євроінтеграційних процесів в умовах війни. Акцентовано увагу на визначенні їх переваг і недоліків, а також на реалізації прав і свобод людини в період воєнного часу.

Проаналізовано конституційно-правові засади обмеження прав і свобод людини і громадянина у нашій країні, а також регламентація порушеного питання в Україні, Німеччині, Туреччині й Молдові.

Ключові слова: Євроінтеграція, права людини і громадянина, воєнний час, міжнародний досвід, переваги та недоліки євроінтеграції України, причини євроінтеграції України, міжнародна допомога, Конституція України.

Постановка проблеми

Для України 2022 рік став часом нових викликів і випробувань. Російська Федерація 24 лютого 2022 року розпочала збройну агресію проти нашої країни. Відповідною реакцією на це стало введення в державі особливого правового режиму – воєнного стану, що передбачає запровадження обмеження прав і свобод людини і громадянина. Однак українці навіть під постійними обстрілами і загрозою бути знищеними згуртувалися, підтримуючи один одного і Збройні Сили, стали на захист своєї Батьківщини і свободи. На знак визнання стійкості, незламності і сміливості 23 червня 2022 року було ухвалено рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС. Звісно, ці дві події перебувають у тісній взаємодії у контексті забезпечення прав і свобод людини та громадянина, основні засади захисту яких передбачені в Основному Законі нашої країни – Конституції 1996 року.

Актуальність дослідження

Україна як незалежна країна ще на початку свого становлення обрала для себе правильний шлях реалізації зовнішньополітичного потенціалу – євроінтеграцію. На сьогодні в умовах повномасштабного вторгнення (війни) Російської Федерації на територію нашої держави вступ до Європейського Союзу став не тільки головною метою, а й основною гарантією забезпечення і захисту

основних прав і свобод людини та громадянина. Отже, із введенням особливого правового режиму, який, у свою чергу, передбачає певні обмеження, які мають бути стандартизовані відповідно до європейського шаблону, актуальність порушеної проблеми посилюється.

Методологія дослідження

Під час нашого дослідження використано велику кількість наукових методів. По-перше, емпіричні, серед яких нам стали у нагоді: опис – для визначення переваг і недоліків євроінтеграційних процесів на реалізацію прав і свобод людини у період воєнного часу; метод порівняння – при порівнянні й аналізі нормативно-правової бази України, Німеччини, Молдови й Туреччини з питань обмеження прав і свобод людини і громадянина. По-друге, загальнонаукові методи: аналізу й синтезу – для систематизації конституційних засад обмеження прав і свобод людини і громадянина; індукції й абдукції – для узагальнення інформаційної бази дослідження й розробки висновків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вивчення наукової та публіцистичної літератури підтверджує той факт, що на сьогодні, а саме в період запровадження воєнного стану, актуальність цього питання збільшується, а отже, й зростає кількість праць учених – представників різних галузей знань із питань ефективного нормативно-правового регулювання євроінтеграційних процесів України. Окреслене питання є об'єктом наукового пошуку таких вітчизняних вчених, як О. О. Петришин [7], Т. М. Слiнько [12,13,14,15,16], В. О. Тімашов [9], О. Г. Серєда [8], Л. В. Терещенко, Б. Мєлєх, А. Ю. Захаркін.

Мєта статті полягає в аналізі впливу євроінтеграційних процесів України на сферу дотримання прав людини і громадянина у період воєнного часу з позицій конституційного права.

Виклад основного матеріалу

Європейська інтеграція, як уже було вказано вище, – один з основних напрямів реалізації зовнішньополітичного потенціалу нашої країни. Вибір, який незалежна Україна зробила ще на початку свого становлення, передбачає, перш за все, приведення національних норм щодо реалізації та захисту прав і свобод людини у відповідність до європейського законодавства і стандартів. Звісно, за понад 30 років самостійності Україна пройшла досить великий шлях євроінтеграції, проте цей процес на певних етапах характеризувався різною динамікою, що зумовлено певними чинниками, які, з одного боку, підсилювали мотивацію громадян до введення «змін до кращого», а з іншого – заважали їх реалізації. Такими чинниками є:

1) початок збройного конфлікту на території Луганської та Донецької області. На жаль, через це виникла велика кількість проблем та суперечок. Передусім значні й системні порушення прав людини на всій території Донецької та Луганської областей, а в деяких випадках – і на всій території України. Такого обсягу посягань на права людини Україна не знала за всі роки своєї незалежності. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, свобода, недоторканність, право власності, інші охоронювані законом і визнані у всьому цивілізованому світі права і свободи на довгий час на анексованих територіях втратили будь-яку цінність. Крім того, через порушення конституційних прав, як-от: на свободу й недоторканність, свободу пересування, недоторканність житла та ін., з'явилося багато внутрішньо переміщених осіб. Однак найбільшчими стали втрати серед мирного населення і військовослужбовців, а також взяття у полон, де, незважаючи на закріплення багатьма міжнародно-правовими договорами норм поведіння, права і свободи просто нехтувалися (людей піддавали катуванням, тортурам, знущанням). Звісно, усе це ускладнює і без того тяжку ситуацію у країні;

2) анексія Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, як наслідок, втрата контролю України над захистом прав і свобод людини і громадянина на непід-

контрольних територіях. Як відомо, корінні народи півострова, як, до речі, і ті, хто з якихось причин не залишив Крим, кожного дня стикаються з прямим і грубим порушенням прав і свобод: їх закривають доступ до бережжя, вирубують реліктові парки, проводять незаконну забудову в захисних зонах, руйнуючи не лише ландшафт, а й екосистему півострова.

3) соціально-економічна криза, яка виникла через анексію територій, на яких було багато заводів, шахт та інших об'єктів, втративши які, Україна мусила перебудувати і переналаштовувати налагоджені перед цим виробництва, цикли. Спрямувавши свої зусилля на це, питання адаптації українського законодавства до європейського стандарту для влади відійшли на другий план. У результаті починаючи з 2014 року зафіксовані численні порушення прав і свобод людини й на підконтрольних територіях України, серед яких: катування, нелюдські умови утримання у тюрмах і місцях тимчасового утримання, довільні арешти й затримання, брак судової незалежності. Не менш гострим стало й питання поширення урядової корупції, цензури, блокування веб-сторінок, неспроможність уряду притягнути до відповідальності злочинців, що вчинили злочини проти журналістів й антикорупційних активістів, насильство стосовно етнічних груп і представників сексуальних меншин. Усе це негативно позначається на настроях у суспільстві, а врешті-решт, й на іміджі нашої держави.

Усе наведене дає підстави стверджувати, що ситуація в Україні була складною. Тим не менше, вектор розвитку, обраний ще на початку, залишався незмінним – євроінтеграція. Населення нашої країни прагнуло кращого життя, затвердження загальнолюдських і цивілізаційних цінностей, стандартів. Пожвавилася робота з приведення вітчизняної нормативно-правової бази у відповідність до європейського, розширювалися зв'язки з міжнародними правовими інституціями, розроблялися загальнодержавні плани, програми.

Однак 24 лютого 2022 року Росія розпочала повномасштабну війну проти України. Наслідок цих дій – великі втрати серед на-

селення, руйнування житла, підприємств і інфраструктури, чисельні порушення й обмеження основних конституційних прав і свобод людини, неможливість контролювати Україною більшу частину східних і південних областей, збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб, яка через постійні обстріли окремих територій досі зростає, пожвавлення міграції у зв'язку з постійними воєнними діями, що, до речі, стало великою проблемою не тільки для нашої країни, але й усього світу.

На тлі всього цього народ і влада не тільки не відмовилися, а навпаки прискорили процес євроінтеграції, обов'язковим етапом якої, як уже наголошувалося, є імплементація стандартів основних міжнародно-правових договорів у контексті дотримання прав і свобод людини і громадянина, забезпечення їх у реальному житті (що є нині головною проблемою). Отже, у період воєнного часу окреслене питання набуває особливого змісту й важливості, а вивчення цих аспектів стає як ніколи актуальним. Підтвердженням сказаному є слова президента України Володимира Зеленського: «Настав вирішальний момент, щоб раз і назавжди закрити багаторічну дискусію та ухвалити рішення про членство України в ЄС» [10].

Пристаючи до висвітлення питання, передусім наголосимо, що станом на сьогодні Україна кожен хвилину бореться за свою незалежність, мирне небо, економічний, соціально-культурний розвиток і високий рівень життя населення. За визначенням Міністерства соціальної політики України: «Євроінтеграція – це процес впровадження європейських норм в українське законодавство». Зазначена процедура має питому вагу в житті країни. Спробуємо розібратися, чому? Крім того, з'ясуємо, які мета й завдання ставляться у кінцевому результаті?

На наше глибоке переконання, перш за все народом України керує потреба миру й безпеки (це і мета, і бажання), щодо яких у преамбулі Маастрихтського договору (Договору про заснування ЄС) зазначено: «НАТХНЕННІ НАМІРОМ реалізовувати спільну зовнішню та безпекову політику, зокрема, поступово формувати спільну оборонну політику, що, можливо, приведе до

спільної оборони згідно з положеннями статті 17, і таким чином зміцнювати європейську ідентичність і незалежність заради миру, безпеки та поступу в Європі та в усьому світі». Звісно, для нас нині це – найголовніше» [11].

Наступним є бажання розвитку і підтримки економічної стабільності, що, у свою чергу, покращить рівень життя населення, збільшить кількість робочих місць і зробить значний внесок у подолання безробіття. Пояснюється це тим, що Європейський Союз є головним торговельним партнером України. За результатами 2021 року питома вага торгівлі товарами й послугами з ЄС складала 39,2 % від загального обсягу торгівлі України (у 2020 році – 38,8 %, на суму \$ 46,3 млрд).

Виходячи з цього, спробуємо виокремити переваги й недоліки євроінтеграційних процесів.

Так, у статті 3 чинної Конституції України закріплено: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність» [4]. З огляду на те, що Конституція України має найвищу юридичну силу, то закони або міжнародні нормативно-правові акти приймаються на її основі і повинні чітко відповідати їй (ч 1 ст. 8 чинної Конституції України). Із вищенаведеного випливає, що національне законодавство України має перевагу над чинними міжнародними договорами, погодженими ВРУ, які є лише частиною національного законодавства.

У той же час саме завдяки підписанню і ратифікації міжнародних документів, декларацій, договорів відбулися певні зрушення у реалізації, зокрема, гарантованого статтею 53 Конституції України права на освіту [4]. Як відомо, держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних

стипендій і пільг учням і студентам. Важливим нововведенням у сфері освіти в Україні, саме через поживлення співпраці із закордонними партнерами, стане програма ЄС «ERASMUS +», що має на меті підтримку освітнього, професійного й особистісного розвитку громадян ЄС і поза його межами задля внеску до стійкого підвищення якості освіти, робочих місць і соціального згуртування, прискорення розвитку інновацій і посилення європейської ідентичності. Програма підтримує молодь і розширює можливості навчальної та академічної мобільності в освіті, її проекти і стратегії щодо співпраці повністю узгоджуються з приписами статті 53 Конституції України і є перспективними для розвитку вітчизняних освіти та спорту.

Як показали останні події, у воєнний час набувають невимірної значення положення статей 49 Основного Закону України, згідно з якими «Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування» [4], а також статті 47 про те, що «Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону. Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду» [4]. Пояснюється це тим, що внаслідок військової агресії РФ більшість громадян України позбулися житла, їх загарбники позбавили належного медичного обслуговування, зруйнувавши лікарні, знищивши багато об'єктів інфраструктури, підштовхнувши лікарів до міграції (як у межах України, так і поза ними). Однак наша країна не залишилася наодинці. Найбільшими фінансовими донорами України є Євросоюз і Сполучені Штати, які разом пообіцяли Україні надати фінансову підтримку на понад 10 млрд доларів кожен. ЄС в умовах війни створює значну кількість програм міжнародної допомоги українцям з багатьох питань. Зокрема, кожному українцю було надано тимчасовий захист. Більше того, країни ЄС закріпили в актах наступне: якщо особа постійно проживала в Україні і залишила країну, починаючи з 24 лютого 2022 року, щоб врятуватися від війни, вона може мати право на тимча-

совий захист у будь-якій країні ЄС. Тимчасовий захист триватиме не менше одного року і може бути продовжений залежно від ситуації в Україні. Права відповідно до Директиви про тимчасовий захист включають дозвіл на проживання, доступ до ринку праці й отримання житла, медичну допомогу і доступ до освіти для дітей. Кожен, хто легально проживає в ЄС, також має право відкрити базовий банківський рахунок.

До того ж особа, яка проживає в Україні, має право на допомогу для репатріації. Незалежно від громадянства і права на міжнародний захист, якщо особа живе в Україні і рятується від війни, вона має можливість перетнути кордон ЄС. Якщо особа може безпечно повернутися до країни постійного проживання, їй слід зв'язатися з відповідними державними органами або організаціями, які допоможуть повернутися.

Виходячи з наведеного, можемо також констатувати, що країни ЄС сприяють реалізації приписів статті 43 чинної Конституції України: «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується». Крім того, зараз розробляються проекти, які спрямовані на створення значної кількості робочих місць і забезпечення високого рівня життя населення, зокрема, через інвестування, створення спеціальних фондів тощо. Про те, що зазначене вдасться, свідчать такі дані: Європейський Союз є найбільш успішним інтеграційним об'єднанням у світі, до складу якого входять 27 країн, з населенням близько 450 мільйонів людей. Загальна вартість усіх вироблених товарів і послуг (валовий внутрішній продукт – ВВП) становить більше ніж 14,5 трильйона євро, ВВП на душу населення – понад 32 тисячі євро. На ЄС припадає близько 15 % світової торгівлі товарами. Головним економічним двигуном ЄС вважається єдиний ринок, який забезпечує вільне переміщення товарів, послуг, капіталу й людей у рамках ЄС. Нині 340 мільйонів громадян ЄС користуються євро, що забезпечує стабільність грошової одиниці.

Статистика підтверджується досвідом Польщі, яка 1 травня 2004 року набула членства ЄС і вже відразу після вступу стала

європейським лідером у економічному зростанні. ВВП Польщі за 10 років (2003–2013 роки) зріс більш ніж у 2 рази (з 218 до 521 мільярди дол. США, у 2021 році – 674 мільярдів дол. США).

Поляки швидко звикли до членства в ЄС. Польські підприємства активно включилися в конкуренцію з компаніями з інших країн на єдиному ринку, працівники з Польщі скористалися можливістю роботи в інших країнах – членах ЄС, студенти подалися на стипендії ЄС, а звичайні поляки безперешкодно почали перетинати кордони як повноправні члени Шенгенської зони. Реформи з досягнення стандартів ЄС сприяли модернізації країни. У 2003 році ВВП на душу населення в Польщі за стандартами купівельної спроможності становив 49 % від середнього по ЄС, тоді як у 2012 році він уже становив 67 %. За перші 10 років після вступу створено два мільйони додаткових робочих місць: працевлаштовано представників усіх соціальних груп, у тому числі півмільйона економічно неактивних людей. Економічне зростання значно покращило становище польського народу: у 2005–2012 роках кількість людей, які перебувають на межі бідності, зменшилася на 7 мільйонів, при цьому 1,3 мільйона виведені з бідності.

Серед недоліків євроінтеграції України у сфері дотримання прав людини і громадянина у період воєнного часу варто відзначити наступні: по-перше, у випадку входження України до ЄС можлива часткова втрата суверенітету (що суперечить статті 1 чинної Конституції України: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава»). Як приклад наведемо те, що в Україні з 27 вересня 2019 року Міністерство цифрової трансформації презентувало бренд «держави у смартфоні» – «Дія»: смартцентри надання адміністративних послуг у кожному куточку України, смартпортал допомоги середньому і малому бізнесу, онлайндоступ до освітніх програм та інформації з державних реєстрів. Цифровий портфель документів «Дія» може припинити роботу, оскільки є винаходом незалежної, самостійної України, а Союз не практикує користування циф-

ровим портфелем, отже, він не є європейським стандартом і може припинити роботу.

По-друге, загальноєвропейському праву ЄС притаманне верховенство над національним законодавством, що прямо суперечить положенням Конституції України. Згідно зі статтею 9 Основного Закону чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. У праві ЄС це положення носить назву: « Supremacy of the EU Law in relation to the national law of member states».

Вперше примат верховенства права ЄС було закріплено рішенням у справі *Costa v. ENEL*, прийняте Європейським судом з прав людини на запит одного з італійських судів у 1964 році. Зміст цієї справи полягав у наступному: пан Коста – крупний акціонер компанії *Edison Volta*, що займається виробництвом і розподілом електроенергії в країні, звернувся до суду в м. Мілані з позовом про повернення шкоди, нанесеної йому через націоналізацію державою цієї компанії. Позов було направлено до новоствореної компанії *ENEL*. Заперечуючи правомірність цієї націоналізації, позивач стверджував, що власне націоналізація була проведена з порушеннями низки положень Римського договору 1957 року. Оскільки питання було в межах наднаціонального права, то суд Мілану, керуючись відповідними чинними нормативами, звернувся до Європейського суду за роз'ясненням і тлумаченням відповідних положень Договору. Втім, ще до отриманих роз'яснень Конституційний суд Італії, ініціювавши розгляд питання стосовно правомірності створення компанії *ENEL*, зробив висновок, що оскільки Римський договір ратифіковано парламентом країни через прийняття національного акта, виданого пізніше договірною актом, то, виходячи з цього, положення останнього документа у випадку виникнення колізій з наднаціональним правом повинні мати пріоритет щодо положень договору. Не погоджуючись з рішенням Конституційного суду Італії, Європейський

суд вказав на те, що Співтовариство, маючи «реальну владу, яка виникла у нього через обмеження національного суверенітету і передачу йому частини владних повноважень від національних держав», також приймає правові акти, хоча й не у всіх сферах, обов'язкові для виконання як наднаціональними, так і національними органами й інститутами. У цьому рішенні Європейський суд вперше висловив пряме визнання верховенства права Європейського співтовариства щодо права держав-членів.

Продовжуючи висвітлення питання, зробимо порівняльний аналіз дотримання прав і свобод людини в Україні і країнах ЄС.

Передусім вкажемо, що процес входу України до європейської спільноти характеризується наявністю не тільки великої кількості привілеїв, які наша країна отримує як кандидат, а й широким переліком обов'язків, які є основною вимогою для отримання Україною офіційного статусу «член Європейського Союзу». Отже, імплементація нормативно-правових актів із питань захисту прав і свобод людини і громадянина є потужним кроком реалізації української мрії, а у даний період й головною метою нашої держави, бо на сьогодні, і про це вже йшлося, значною проблемою для України є обмеження прав і свобод людини і громадянина через постійні воєнні дії на території нашої держави.

Як відомо, права і свобод людини і громадянина, як підстави їх обмеження регламентуються Загальною декларацією прав людини, а саме ст. 29, яка закріплює можливість обмеження прав і свобод людини тільки у випадках, передбачених законом, та тільки з метою реалізації належного визнання і поваги прав і свобод інших і забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

Можливість обмеження певних прав і свобод людини і громадянина закріплюється також у Міжнародному пакті про громадянські й політичні права, а саме у ч. 1 ст. 4 наголошується на тому, що у зв'язку з введенням особливих умов у країнах, які загрожують життю і безпеці громадян, можуть вживатися певні заходи з обмеження прав

і свобод людини. Проте це можливо тільки в тому випадку, коли це є лише необхідним для людей і не є причиною дискримінації за расою, кольором шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження.

Європейська конвенція з прав людини, а саме ч. 1 ст. 15 теж підкреслює той факт, що тільки в тих межах, яких вимагає гострота становища, можуть бути обмежені права людини. Також наголошується на тому, що введення таких заходів унеможливується в тому випадку, коли вони суперечать іншим зобов'язанням згідно з міжнародним правом.

Питання обмеження прав і свобод людини і громадянина врегульовується і законодавством України, а саме ст. 64 Конституцією України, яка передбачає, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України [4]. У той же час ч. 2 ст. 64 закріплюються можливі випадки встановлення окремих обмежень прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень, а ч. 3 – можливість ознайомитися з повним переліком прав, які за жодних обставин не можуть бути обмежені, серед них ті, що зафіксовані ст. 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції [4]. Зауважимо, що введення таких обмежень – один із найголовніших запобіжників і гарантія соціального захисту громадян країни, територіальної цілісності і державного суверенітету в умовах виникнення загроз. Проте ключовою проблемою для нашої країни виявляється не нормативно-правове забезпечення, а реалістичний підхід до їх реалізації. Воєнний стан – це саме той час, коли встановлюються нові правила й умови життя суспільства, однак вони мають відповідати доктринальним принципам Конституції.

Аналіз чинного законодавства України й наукових праць із цього питання дозволяє стверджувати, що ця проблема вивчена не достатньо, а отже, потребує подальшого дослідження. Сподіваємося, що порівняння обмежень прав і свобод людини і громадянина у Німеччині, яка є прикладом розроблення потужного правового механізму, а також у Молдові та Туреччині стане для на-

шої держави поштовхом до досягнення заданої мети.

Почнемо з Німеччини – країни – засновниці Європейського Союзу. Вона є прикладом не тільки економічної та політичної стабільності, а й гнучкої та суворої системи закріплення й реалізації прав і свобод людини і громадянина. Захист основних прав і свобод у ФРН має особливе значення. У Конституції 1949 р. [6] вони перелічені на початку документа як реакція на необхідність подолання досвіду Веймарської республіки й націоналістичної держави. Внаслідок цього статті, присвячені правам і свободам, мають пряму дію, їм підпорядковуються законодавство, виконавча й судова гілки влади. Це підтверджується також ч. 2 ст. 1 Конституції Німеччини [6]: «німецький народ визнає недоторканні та невідчужувані права людини як основу будь-якої людської спільноти, миру та справедливості на землі».

Слід додати, що в німецькому законодавстві не існує чіткого поняття «обмеження прав і свобод людини і громадянина». Імплементацию даного терміна відображено в таких словах: «порушення, обмеження, втручання, перешкода». Ст. 19 Конституції Німеччини засвідчує той факт, що, якщо згідно з цим Основним законом будь-яке основне право може бути обмежене законом або на підставі закону, такий закон має мати загальний характер, а не стосуватися лише окремого випадку. Крім того, у законі має бути зазначене це основне право із посиланням на статтю Основного закону. Якщо Конституція України має чітко прописані особливості обмеження прав і свобод людини і громадянина в одній статті Закону (ст. 64), у якій надано чіткий перелік прав, які не можуть бути обмежені, то в Конституції Німеччини майже кожна стаття має відповідний пункт, який передбачає можливість/неможливість втручання держави у реалізацію основних прав і свобод людини і громадянина. Такий підхід до регламентації цього питання дає змогу зрозуміти, що права і свободи – найвища цінність у Німеччині, а забезпечення реалізації й захисту цих прав – основне завдання держави. У Конституції Німеччини є декілька підходів до визначення правомірності обмежень прав і свобод

людини і громадянина, серед яких: можливість обмеження тільки у випадках, передбачених Законом; чітке регламентування Законом необхідності запровадження цих обмежень; наведення прав, які жодним чином не можуть бути обмежені, як-от свобода віросповідання, свобода совісті, свобода релігійних і світоглядних переконань (ч. 1 ст. 4), неможливість видання іншій державі (ст. 16), право на вільний розвиток особистості (ст. 2), неможливість без власної волі йти на воєнну службу (ч. 3 ст. 3). Проте Конституція Німеччини, а саме ч. 2 ст. 2 (право на життя і фізичну недоторканність) допускає можливість обмеження цих прав на підставі Закону [6].

Наступною розглянемо Туреччину – кандидата на членство в Європейському Союзі ще з 1999 року. Протягом 23 років ця держава пройшла великий шлях становлення й реформування різних сфер політики й економіки. Проте й після такого періоду змін залишаються прогалини в законодавстві, які виступають перешкодою для процесу її євроінтеграції. З 2015 року проблема реалізації прав і свобод людини стала для Туреччини однією з основних. Європейська комісія у щорічній доповіді брюссельського відомства про розвиток країни зазначила, що Туреччина зробила великий крок назад у сфері забезпечення прав і свобод людини. Перш за все це стосується захисту прав жінок, дітей та гомосексуалістів, свободи слова і зборів, свободи ЗМІ й Інтернету. Ці прогалини в законодавстві Туреччина має прибрати. Однак з огляду на те, що Туреччина, як і Україна, є кандидатом у ЄС, цікавим є обґрунтування питання обмеження прав і свобод людини і громадянина в період надзвичайного або воєнного стану у Конституції Туреччини.

У ключовому документі можливість обмеження основних прав і свобод людини і громадянина передбачається ст. 13, відповідно до якої введення таких заходів є допустимими лише з метою захисту неподільної територіальної та національної цілісності держави, національного суверенітету Республіки, національної безпеки, громадського порядку, загального світу, суспільного інтересу, суспільної моральнос-

ті й охорони здоров'я, а також із певних причин, зазначених у відповідних статтях Конституції [3]. Особливу увагу законодавець звертає саме на те, що обмеження не повинні суперечити вимогам демократичного устрою суспільства і бути нав'язані для будь-якої іншої мети, крім тих, які вже зазначені у цій статті. Питання обмеження прав і свобод людини і громадянина у період воєнного стану регламентується і ст. 15 Конституції Туреччини [3]. Під час війни, мобілізації, військового й надзвичайного стану реалізація основних прав і свобод може бути частково або повністю припинена або можуть бути вжиті заходи, що визначаються ситуацією, що применшують гарантії, встановлені Конституцією, за умови, що зобов'язання, які випливають із міжнародного права, не порушені. Навіть за обставин, зазначених у ч. 1, права людини на життя, недоторканність матеріального й духовного надбання особистості непорушні, за винятком смерті, що настала відповідно до законів воєнного часу й через виконання смертних вироків [3]. Крім того, ніхто не може бути змушений виказувати своє ставлення до релігії, переконання чи думки і бути за це звинуваченим; правопорушення й санкції не можуть мати зворотної сили, але при цьому ніхто не може бути визнаний винним до того, поки це не буде доведено рішенням суду. Згідно зі ст. 16 основні права і свободи іноземців можуть бути обмежені Законом з урахуванням міжнародного права [3].

Порівнюючи регламентацію даного питання в Конституції України та Конституції Туреччини, можемо зробити проміжний висновок, що нормативно-правове обґрунтування обмеження прав і свобод людини і громадянина є дуже схожим. Під особливою правовою охороною перебувають основні природні й особисті права і свободи людини і громадянина, серед яких право на життя (ст. 27 – Конституція України, ст. 17 – Конституція Туреччини); право на свободу і особисту недоторканність (ст. 29 – Конституції України, ст. 19 Конституції Туреччини); (ст. 24 – Конституції України та Конституції Туреччини); правопорушення та санкції не можуть мати зворотної сили, ніхто не може

бути визнаний винним до того, поки це не буде доведено рішенням суду (ст. 58 – Конституції України, ст. 15 – Конституції Туреччини).

Наостанок розглянемо Молдову, яка так само стала кандидатом у ЄС лише у 2022 році. Порівняльна характеристика конституційних засад обмеження прав і свобод людини і громадянина України та Молдови є цікавим питанням з точки зору отримання ними статусу кандидата в ЄС приблизно в однаковий час.

Передусім вкажемо, що в ст. 54 Конституція Молдови закріплюється можливість обмеження прав і свобод людини і громадянина. Положення цієї статті й обґрунтування дуже схожі зі змістом ст. 64 Конституції України. Так, ч. 1 ст. 54 Конституції Молдови наголошує на неможливості прийняття законів, які заперечують права і свободи людини і громадянина [2]. Крім того, ч. 2 ст. 54 Конституції Молдова підкреслює той факт, що реалізація прав і свобод не підлягає жодним обмеженням, крім тих, що передбачені законом, відповідають загальноновизнаним нормам міжнародного права і необхідні в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності, економічного добробуту країни, громадського порядку, з метою запобігання масовим заворушенням і злочинам, захисту прав, свобод і гідності інших осіб, запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або забезпечення авторитету й неупередженості правосуддя [2]. Положеннями цієї частини забороняються обмеження прав, які прописані у ст. 20–24, серед яких: право на вільний доступ до правосуддя (ст. 20), презумпція невинуватості (ст. 21), незворотність закону (ст. 22), право кожної людини на знання своїх прав і обов'язків (ст. 23), право на життя, фізичну й психічну недоторканність [2].

Порівнюючи Конституції України й Молдови, можемо зробити висновок, що перелік прав і свобод, можливість обмеження яких забороняється, є більш широким і розгалуженим в українському законодавстві. Демократичний підхід до порушеної проблеми дає змогу підкреслити готовність України стати рівноправним членом Європейського Союзу. Це говорить про те, що на

сьогодні законодавство України у контексті захисту прав і свобод людини і громадянина є більш готовим до нових викликів євроінтеграції, аніж Молдови.

Висновки

Отже, провівши конституційно-правовий аналіз євроінтеграційних процесів у контексті прав і свобод людини і громадянина у воєнний час, слід вказати, що входження України до ЄС має більше переваг для ординарних громадян, аніж недоліків.

Серед переваг входження України до ЄС можна назвати наступні:

1) нововведення у сфері освіти в Україні, йдеться про співпрацю з програмою ЄС «ERASMUS +» (покращення можливості реалізувати право на освіту);

2) прискорення темпів міжнародної допомоги, як-от медичної, на відбудову житла, що втрачене під час військової агресії Росії;

3) можливість створення нових робочих місць (право на працю);

4) прийняття Стамбульської конвенції (повага честі й гідності, недоторканності);

Проте є й недоліки, серед них:

1) часткова втрата суверенітету (йдеться про цифровий портфель з документами «Дія», який може припинити роботу, оскільки це винахід України, а не європейський стандарт);

2) незаконна міграція і відтік кадрів;

3) загальноєвропейському праву ЄС притаманне верховенство над національним законодавством.

Отже, євроінтеграція надасть значний позитивний поштовх нашій державі на шляху до розвитку й процвітання.

Порівняльний аналіз питання таких країн, як: члена ЄС, України, та кандидатів у ЄС - підкреслив значимість євроінтеграції в контексті забезпечення та захисту людини та громадянина у воєнний час.

Дослідження конституційних засад обмеження прав і свобод людини і громадянина Німеччини, Туреччини, Молдови й України показали, що:

а) українське законодавство закріплює ширший перелік прав, які не можуть обмежуватися, ніж інші країни. Проте головною проблемою нашої держави є саме не норма-

тивно-правове забезпечення цього питання, а реалістичний підхід до їх реалізації;

б) інститут обмеження прав і свобод людини та громадянина займає чинне місце у Конституціях Німеччини, Туреччини і Молдови. Проте Конституція Німеччини має більш широку й розгалужену систему обмеження у порівнянні з іншими країнами.

Переваг вступу в ЄС більше, ніж недоліків

Література

1. Захаркіна А. Ю. Дотримання стандартів розслідування у практиці європейського суду з прав людини в умовах збройного конфлікту (війни): збірник тез круглого столу, присвяченого 72-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини (м. Київ, 10 грудня 2020 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2021. С. 30–32.

2. Конституція Республіки Молдова. 1994. URL : <http://www.presedinte.md/titulul2#2>

3. Конституція Турецької Республіки. 1982. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/turkey.pdf>

4. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.- С. 141. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

5. Мелех Б. Співпраця України з Радою Європи у сфері захисту прав людини на шляху до європейської інтеграції. *Науковий вісник*. 2009. № 3. С. 13–21.

6. Основной закон Федеративной Республики Германии. 1949 р. URL : https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014gru&l=ru&object=translation

7. Петришин О.О. Євроінтеграція людини: аспект прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 1.- С. 25–28.

8. Середа О. Г. Реалізація права на працю в умовах євроінтеграції України. *Право та інновації*. 2016. № 1 (13). С. 73–80.

9. Тімашов В. О. Адміністративно-правове забезпечення прав громадян України в умовах євроінтеграції: доктринальні положення: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2018. С. 48.

10. «Настав вирішальний момент»: Зеленський просить ЄС про рішення щодо членства України [Електронний ресурс] // Суспільне Новини. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://susplne.media/211218-nastav-virisalnij-moment-zelenskij-zvernuvsado-es-sodo-clenstva-ukraini/>.

11. Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства) [Електронний ресурс]. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017/ed20050101#Text.

12. Слінько Т. М. Конституційний Суд України у механізмі забезпечення балансу цінностей свободи слова і національної безпеки. Міжнародна науково-практична конференція «Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції» / Т. М. Слінько. // м. Київ. Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка. – 27. – С. 376 с., С. 299–303.

13. Слінько Т. Н. Еволюція права на свободу слова: сравнительно-правовой аспект / Т. Н. Слінько. // LEGEA SI VIATA. – 2017. – С. С. 110–114.

14. Слінько Т.М. (в співавторстві). Проблеми реалізації права на свободу слова в інформаційних інтернет-джерелах. Проблеми законності: зб.наук. праць /відп.ред. В.Я.Таций. Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2018. Вип. 142. - 232 с., С.22-33

15. Слінько Т.М. Гарантування свободи слова як елемент сучасного конституціоналізму / Слінько Т.М.. // Право України. – 2018. – С. С.108–126.

16. Слінько Т.М. (в співавторстві). Европейские стандарты защиты от гендерной дискриминации / Слінько Т.М. (в співавторстві). // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: юриспруденція. – 2016. – С. 20–24.

References:

1. Zakharkina A. Yu. Adherence to investigative standards in the practice of the European Court of Human Rights in conditions of armed conflict (war): collection of theses of the round table dedicated to the 72nd anniversary of the adoption of the Universal Declaration of Human Rights (Kyiv, December

10, 2020). Kyiv: DNDI of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. – 2021. – P. 30-32.

2. Constitution of the Republic of Moldova. 1994. [Electronic resource] Access mode: <http://www.presedite.md/tityl2#2>

3. Constitution of the Republic of Turkey. 1982. [Electronic resource] Access mode: <https://legalns.com/download/books/cons/turkey.pdf>

4. Constitution of Ukraine [Electronic resource] // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). - 1996. - No. 30. - p. 141. – Access mode: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

5. Meleh B. Ukraine's cooperation with the Council of Europe in the field of human rights protection on the way to European integration/ B. Meleh// Scientific Bulletin. – 2009. - No. 3. – P. 13-21.

6. The Basic Law of the Federal Republic of Germany. 1949. [Electronic resource] Access mode: https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&l=ru&object=translation

7. Petryshyn O.O. Human European integration: aspect of human rights/- O.O. Petryshyn//Scientific Bulletin of Public and Private Law. – 2017. - No. 1. – P. 25-28.

8. SEREDA O. G. Implementation of the right to work in the conditions of European integration of Ukraine/ O. G. Sereda// Law and innovations. – 2016. - No. 1 (13). - P. 73-80.

9. Timashov V. O. Administrative and legal protection of the rights of citizens of Ukraine in the conditions of European integration: doctrinal provisions: autoref. thesis ... Dr. legal Sciences: 12.00.07/ V.O. Timashov; PrJSC «Higher educational institution «Interregional Academy of Personnel Management». - Kyiv, 2018. - P. 48.

Slinko Tetiana

head of the department, candidate of legal sciences, Professor of the Department of Constitutional Law of Yaroslav Mudryi National Law University
t.m.slinko@nlu.edu.ua <https://orcid.org/0000-0001-8411-9655>

Kozmina Julia

Student of the Yaroslav Mudryi National Law University

Shabelna Karina

Student of the Yaroslav Mudryi National Law University

CONSTITUTIONAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE OBSERVANCE OF HUMAN AND CITIZEN RIGHTS DURING THE WARTIME PERIOD

Since the beginning of the declaration of independence, our state has chosen European integration as one of the best ways to realize the modern demands of society, ensure the effectiveness of state policy and create a flexible system for the protection of basic human rights and freedoms, and bringing them to the European standard is an important stage in the advancement of our country. However, in connection with the beginning of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine on February 24, 2022, a special legal regime was introduced in the country - martial law, one of the consequences of which is the restriction of constitutional rights and human freedoms. Given this, today the issue of protection of basic human rights and freedoms is fundamental.

The article examines the main reasons for the acceleration of European integration processes in the conditions of war. Attention is focused on determining their advantages and disadvantages, as well as on the realization of human rights and freedoms during wartime.

The constitutional and legal principles of limiting the rights and freedoms of a person and a citizen in our country, as well as the regulation of the raised issue in Ukraine, Germany, Turkey, and Moldova, were analyzed.

Keywords: *European integration, human and civil rights, wartime, international experience, advantages and disadvantages of Ukraine's European integration, reasons for Ukraine's European integration, international assistance, Constitution of Ukraine.*